

תאריך עדכון: 30/11/2023

שם מחלקה: לימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה

שם ומספר הקורס:

קרבות הכרעה וביצורים בארץ ישראל בתקופות ההלניסטית והרומית

16-1024

שם הקורס באנגלית:

Decisive battles and fortifications in the Land of Israel during the
Hellenistic and Roman periods

שם המרצה: ד"ר דביר רביב

סוג הקורס: (שיעור, תרגיל, סמינר, סדנה וכד')

היקף שעות: 1 ש"ש

סמסטר: ב

שנת לימודים: תשפ"ד

אתר הקורס באינטרנט:

א. מטרת הקורס ותוצרי למידה (מטרות על / מטרות ספציפיות):

מטרת הקורס

מטרתו של קורס זה היא היכרות עם קרבות הכרעה וביצורים – שני תחומים המלווים את מערכת היחסים שבין יהודי ארץ ישראל והאימפריות הסלווקית והרומית.

תוצרי למידה

1. הסטודנט/ית י/תדע למנות את מקורות המידע העיקריים – תיאורים טקסטואליים ופיגורטיביים – לשחזור מהלכי הקרבות והכוחות הלוחמים בארץ ישראל בתקופות ההלניסטית והרומית.
2. הסטודנט/ית יהיה מסוגלת/לפרט על עשרה קרבות הכרעה שהתרחשו בארץ ישראל במהלך התקופות ההלניסטית והרומית.
3. הסטודנט/ית י/תדע לשרטט את תפרוסת האתרים המבוצרים (מחנות קבע ומחנות/ביצורים זמניים) בארץ ישראל בתקופות ההלניסטית והרומית.
4. הסטודנט/ית י/תדע להסביר את ההבדלים בשיטות הלחימה וביצורים בארץ ישראל של הצבאות התלמיים, הסלווקיים, החשמונאיים, הרומיים והמורדים היהודים במלחמת הורדוס-אנטיגונוס, במרד הגדול ובמרד בר-כוכבא.

ב. תוכן הקורס:

רציונל, נושאים:

מחקרם של מלחמות והנוכחות הצבאית בארץ ישראל הקדומה מהווה מרכיב מרכזי בלימוד עברה של הארץ, שמשחר ההיסטוריה מתאפיינת כזירת מאבק בינלאומית. קורס זה יעסוק בשתי סוגיות צבאיות הנוגעות לארץ ישראל בתקופות ההלניסטית והרומית – (א) קרבות מרכזיים שהשפיעו על גבולות ושלטון. (ב) מערכות ביצורים תוך מיקוד באדריכלות ובתפרוסת הגיאוגרפית.

מהלך השיעורים:

השיעורים יועברו בעזרת מצגות תוך דיון במאמר שהמשתתפים יצטרכו לקרוא לפני כל שיעור, בנוסף להגשת מטלה עם ציון שתכלול סיכום מאמר ומענה על שאלות.

תכנית הוראה מפורטת לכל השיעורים:

מס' השיעור	נושא השיעור	קריאה נדרשת	הערות
1	מבואות, מקורות המידע, מושגי יסוד והמלחמות הסוריות	בר-כוכבא תש"ס, 75–110, 139–155; בר-כוכבא תשס"ז (א)	
2	קרבות הכרעה בתקופה החשמונאית	בר-כוכבא תש"ס; בר-כוכבא תשס"ז (ב); ספראי תשפ"ג	
3	מלחמת הורדוס-אנטיגונוס	שטרן תשנ"ה, 274–256; שיאון ואריאל תשס"א	
4	קרבות הכרעה במרד הגדול	גיחון תשמ"ב; רפפורט תשמ"ג	
5	קרבות הכרעה במרד בר-כוכבא	אפלבאום תשנ"ג; דר תשע"ו	
6	מבוא לאדריכלות צבאית בתקופות ההלניסטית והרומית	לורנס 1979 קרבות הכרעה בתקופה החשמונאית; גבע תשמ"ה; אייזנברג 2008; גורביץ' תשע"ז	
7	ביצורים ומחנות צבא תלמיים וסלווקיים	צפריר תש"ס; מעוז תשע"ה; בן עמי וציחנוביץ תשע"ו	
8	ביצורי החשמונאים והורדוס	גורי רימון תשנ"ז; רביב 2018; צבר 2022	
9	ביצורי המורדים במרד הגדול לעומת ביצוריהם במרד בר-כוכבא	גיחון תשמ"ג; אביעם תשס"ח; פורת ואחרים תשע"ו; רביב 2023	

	קנדי 2004 ; פביאן 2005, 241–245 ; בר-כוכבא תש"ע ; 2022	מחנות צבא רומיים ומערכות מצור רומיות בארץ ישראל	10
--	--	--	----

ג. דרישות קדם:

מבוא לארכיאולוגיה של ארץ ישראל בתקופות ההלניסטית והרומית.

מבוא לגיאוגרפיה-היסטורית של ארץ ישראל בתקופת בית שני משנה ותלמוד.

ד. חובות / דרישות / מטלות:

בקורס זה יש חובת נוכחות בכל השיעורים, שתיבדק מדי שיעור. תלמיד/ה שייעדר מעל שתי הרצאות ללא סיבה מוצדקת לא יורשה לגשת לבחינה המסכמת או להגיש עבודה, ולא יקבל ציון בקורס. בנוסף ישנו יום סיור שההשתתפות בו חובה. כמו כן משתתפי הקורס יגישו עבודה שתכלול קריאת מאמר ומענה על שאלות.

ה. מרכיבי הציון הסופי:

80% בחינה ו-20% עבודה.

הגשת העבודה היא חובה ועם ציון, אי הגשתה מחייבת ציון נכשל גם אם הממוצע המשוקלל גבוה מ-60.

ו. ביבליוגרפיה:

חומר חובה לקריאה

אביעם מ', "היישובים המבוצרים של יוסף בן מתתיהו בגליל לקראת המרד ובמהלכו, ומשמעותם על רקע ממצאי חפירות יודפת וגמלא", **המרד הגדול בגליל**, חיפה תשס"ח, עמ' 59-72.

אייזנברג מ', "הארכיטקטורה הצבאית של אנטיוכיה היפוס (סוסיטא) בתקופה הרומית", בתוך: מ' אביעם (עורך), **"ממגדל נוצרים עד עיר מבצר" – מבצרים ומצודות בצפון הארץ מהכנענים ועד צה"ל** (ארץ הגליל 3), כנרת תשע"ה, עמ' 113-129.

אייזנברג מ', **ארכיטקטורה צבאית במרחב הדקפוליס ובצפון ארץ ישראל בתקופות ההלניסטית והרומית הקדומה**, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2008.

אפלבאום ש', "המרד השני, תחום ואסטרטגיה", בתוך: א' אופנהיימר, י' גפני ומ' שטרן (עורכים), **יהודים ויהדות בימי בית שני המשנה והתלמוד – מחקרים לכבודו של שמואל ספראי**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 212-225.

אשל ח' וזיסו ב', **מרד בר כוכבא: העדות הארכיאולוגית**, ירושלים תשע"ה.

בן דב מ', "המצור הרומי על מצדה - 73 לספירה", **זירת קרב – קרבות הכרעה בארץ-ישראל**, תל אביב תשס"ז, עמ' 111-123.

בן עמי ד' וציחנוביץ י', "... ואת אשר בעיר דוד (אשר) בירושלים, אשר עשו להם חקרא" (מק"א), יד 36): מערכת הביצור הסלאוקית בחניון גבעתי, עיר דוד", **חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה ט** (תשע"ו), עמ' 313-322.

בר-כוכבא ב', "קרב אלעשה (מק"א ט, 1-22)", **בית מקרא נח**, ג (תשל"ד), עמ' 419-434.

בר-כוכבא ב', **מלחמות החשמונאים**, ירושלים תש"ס.

בר-כוכבא ב', "תיאור קרב בית זכריה: המצאה ספרותית או מציאות היסטורית?", **קתדרה** 86 (1998), עמ' 7-22.

בר-כוכבא ב', "הקרב בין תלמי לתירוס לאלכסנדר ינאי בבקעת הירדן, ושאלת זמנה של מגילת מלחמת בני אור", **קתדרה** 93 (תש"ס), עמ' 7-56.

בר-כוכבא ב', "המלחמות הסוריות" - מלחמת מאה השנים בין המעצמות הגדולות על גורל דרום סוריה וארץ ישראל: 200-301 לפנה"ס", בתוך: שמואלביץ ואחרים (עורכים), **זירת קרב - קרבות הכרעה בארץ-ישראל**, תשס"ז (א), עמ' 61-86.

בר-כוכבא ב', "קרב אמאוס - 165 לפנה"ס", בתוך: א' שמואלביץ (עורך), **זירת קרב, קרבות הכרעה בארץ-ישראל**, תל אביב תשס"ז (ב), עמ' 89-96.

בר-כוכבא ג', "המצור על יודפת והמצור על גמלא כמקרי בוחן לבחינת הפקת לקחים בצבא הרומי", **קתדרה** 136 (תש"ע), עמ' 7-36.

בר-כוכבא ג', "המצור הרומי על מצדה: הצעה לשחזור התנועה ומנגנון האספקה", **מחקרי יהודה ושומרון** לא, 2 (2022), עמ' 137-181.

גבע ה', "החומה הראשונה של ירושלים מתקופת בית שני; ניתוח ארכיטקטוני-כרונולוגי", **ארץ-ישראל** יח (תשמ"ה), עמ' 21-39.

גורי-רימון ע', "בתי אוצר ומרכזי מנהל - ייעודם העיקרי של מבצרי המדבר", **קתדרה** 82, עמ' 6-16.

גורביץ ד', "הסכר מימי החשמונאים של ברכת הסולטן", **חידושים בחקר ירושלים** 22 (תשע"ז), עמ' 189-206.

גיחון מ', "סודות ההצלחה של הצבא הרומי על פי מלחמות היהודים ליוסף בן מתתיהו", **קתדרה** 21 (תשמ"ב), 3-22.

גיחון מ', "ההבט הצבאי של מרד בר-כוכבא על פי חקר מערכות המסתור", **קתדרה** 26 (תשמ"ג), עמ' 30-42.

גיחון מ', "מצודת החצר הקטורה הרומית בארץ ישראל", **ארץ ישראל** יט (תשמ"ז), עמ' 19-29.

דר ש', "תפקיד המערכות התת-קרקעיות במלחמת בר-כוכבא", **במעבה ההר**, ה (תשע"ו), עמ' 111-122.

זיסו ב' ואקר א', "האם נמצא מחנה צבא רומי מצפון לבית גוברין/אלאותרופוליס?", **חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה** ט (תשע"ו), עמ' 217-234.

ליבנר ע', "מבצר מכוור בעבר הירדן", **קדמוניות** 160 (תשפ"א), עמ' 106-119.

מעוז צ"א, "מצדיות שמירה הלניסטיות בתחום היפוס-סוסיטא", בתוך: מ' אביעם (עורך), **ממגדל נוצרים עד עיר מבצר - מבצרים ומצודות בצפון הארץ מהכנענים ועד צה"ל** (ארץ הגליל 3), כנרת תשע"ה, עמ' 75-85.

ספראי ז', "קרב החשמונאים ליד יאמניה (יבנה)", בתוך: א' הדר ואחרים (עורכים), **יבנה וצפונותיה: קובץ מחקרים**, תל אביב תשפ"ג, עמ' 55-70.

פביאן פ', **עבדת בתקופת הקמת פרובינקיה ערבית: מחנה הצבא הרומי ומקומו במערך הבטחון בשוליים המזרחיים של האימפריה**, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בר-אילן.

פורת ר', "האזור שבין עין גדי לקומראן בסופו של מרד בר-כוכבא", **מערות המפלט מתקופת מרד בר-כוכבא**, ירושלים תש"ע, עמ' 365-393.

פורת ר' וקלמן י', "מכת אש - מלכודת אש בר-כוכבאית ב"מבצר הגרילה" בהרודיון", **נקרות צורים** 21 (תשפ"א), עמ' 99-109.

פורת ר', קלמן י' וצ'אצ'י ר', "ה"מחנה שיושב בהרדיס": הר הרודיון כמוקד מלחמת גרילה במרד בר-כוכבא", **חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה**, ט (תשע"ו), עמ' 256-298.

צפריר י', "על מקומה של החקרה הסלבקית בירושלים", **קתדרה** 14 (תש"ס), עמ' 17-40.

רפפורט א', "המרד הגדול ומהלכו", בתוך: בתוך: מ' אבי יונה וא' שליט (עורכים), **ההיסטוריה של עם ישראל: יהודה ורומא - מרידות היהודים**, ירושלים תשמ"ג, עמ' 22-65.

- שטיבל ג', "Miles Gloriosus" ? קווים לדמותו של הלגיונר הרומי", בתוך: ע' גורי-רימון (אוצרת), **המרד הגדול בגליל**, חיפה 2008, עמ' 111-118.
- שטיבל ג', "ציוד צבאי מימי מרד בר-כוכבא במערות מדבר יהודה", בתוך: ח' אשל ור' פורת (עורכים), **מערות המפלט מתקופת מרד בר כוכבא ב, ירושלים תש"ע**, עמ' 309-338.
- שטיבל ג', "הציוד הצבאי ממערת התאומים", בתוך: ח' אשל ור' פורת (עורכים), **מערות המפלט מתקופת מרד בר כוכבא ב, ירושלים תש"ע**, עמ' 454-459.
- שטרן מ', **יהודה החשמונאית בעולם ההלניסטי – פרקים בהיסטוריה מדינית**, ירושלים תשנ"ה.
- שיאון ד', "עיר מקלט" – העדות הארכאולוגית למרד הגדול בגמלא", בתוך: ע' גורי-רימון (אוצרת), **המרד הגדול בגליל**, חיפה 2008, עמ' 73-84.
- שיאון ע' ואריאל ד"צ, "מאבקי הורדוס הגדול ומתתיה אנטיגונוס במצוקי הקרנטל", **מחקרי יהודה ושומרון י (תשס"א)**, עמ' 113-118.
- שצמן י', "הצבא החשמונאי", בתוך: ד' עמית וח' אשל (עורכים), **ימי בית חשמונאי**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 21-44.
- שצמן י', "העיונות הצבאי הרומי-יהודי", בתוך: מ' אבי יונה וא' שליט (עורכים), **ההיסטוריה של עם ישראל: יהודה ורומא – מרידות היהודים**, ירושלים תשמ"ג, עמ' 300-329.
- Bar-Kochva B., 'Hellenistic Warfare in Jonathan's Campaign near Azotos', *SCI*2 (1975), pp. 83-96.
- Collins R., Symonds M. and Weber M. *Roman Military Architecture on the Frontiers: Armies and Their Architecture in Late Antiquity*, 2015.
- Kennedy D., *The Roman Army in Jordan*, London 2004.
- Mor M., *The Second Jewish Revolt*, Leiden-Boston 2016.
- Raviv D. 'The Artabba Fortress: An Unknown Hasmonaeon-Herodian Fortress on the Northern Border of Judaea', *IEJ*68, 1 (2018), pp. 56-76.
- Sabar R., 'Horvat Tefen: A Hasmonaeon Fortress in the Hinterland of 'Akko-Ptolemais', *BASOR* 387 (2022), pp. 55-85.
- Zilberstein A., 'Hellenistic Military Architecture from the Giv'ati Parking Lot Excavations, Jerusalem', in: A.M. Berlin and P.J. Kosmin (eds.), *The Middle Maccabees: Archaeology, History and the Rise of the Hasmonaeon Kingdom*, Atlanta 2021, pp. 37-52.

קריאת רשות:

- אבישר א', **קרבות יהודה המכבי**, תל אביב 1955.
- בר-כוכבא ב', "גירסתו של זינון על קרב פניאון (פוליביוס, טז, 18-19)", **מחקרים בתולדות עם-ישראל וארץ-ישראל ג (תשל"ה)**, עמ' 43-57.
- גיחון מ', "אדום-אידומיאה והלימס ההרודיאני", בתוך: ש' פרלמן וב' שימרון (עורכים), **זורון לפרופ' בנציון כץ**, תל אביב תשכ"ז, עמ' 205-218.
- גיחון מ', **דרך כוכב מיעקב – בר כוכבא וזמנו**, תל אביב תשע"ו.
- חגיבי מ', "חשיבותן האסטרטגית של יהודה וירושלים במאה הב' לפסה"נ: מבט מן האתרים המבוצרים", **חידושים בחקר ירושלים 22 (תשע"ז)**, 159-187.
- טל א', **הארכיאולוגיה של ארץ-ישראל בתקופה ההלניסטית: בין מסורת לחידוש**, ירושלים תשס"ז, עמ' 138-163, 320-322.
- משל ז', "היסלעי של הנבטים ומבצרי מדבר יהודה", **קתדרה 76 (תשנ"ה)**, עמ' 40-48.
- צפריר י', "על מקומה של החקרה הסלבקית בירושלים", **קתדרה 14 (תש"ס)**, עמ' 17-40.
- שליט א', **הורדוס המלך – האיש ופועלו**, ירושלים תשל"ח.

- Bar-Kochva B., *Judas Maccabaeus: The Jewish Struggle against the Seleucids*, Cambridge 1989.
- Bishop M. C. and Coulston J. C. N., *Roman Military Equipment, from the Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxford 2006 (Second edition).
- Bloom J. J., *The Jewish Revolts against Rome, A.D. 66-135 A Military Analysis*, North Carolina and London 2010.
- Kasher A., The Changes in Manpower and Ethnic Composition of the Hasmonean Army (167-63 BCE), *JQR* 81 (1991): 325-352.
- Lawrence A.W., *Greek Aims in Fortifications*, Oxford 1979.
- Raviv D., 2023, "Hiding Complexes in Fortified Sites: On the Tactics and Strategy of the Jewish Forces in the Bar Kokhba War," *Journal of Jewish Studies*.
- Spence I. G., *Historical Dictionary of Ancient Greek Warfare*, Lanham, Maryland and London 2002.
- Stern E., *Between Persia and Greece: trade, administration and warfare in the Persian and Hellenistic periods (539-63 BCE)*, London 1995.
- Stiebel G. D., "Dressed to Kill – Military Dress as an Ideological Marker in Roman Palestine", in: Sh.-R. Marzel and G.D Stiebel (eds.), *Dress & Ideology: Fashioning Identity from Antiquity to the Present*, Bloomsbury Publishing, London 2014, pp.153-167.
- Tepper Y., David J. and Adams M. J. 'The Roman VIth Ferrata at Legio (el-Lajjun), Israel: Preliminary Report of the 2013 Excavation', *Strata* 34 (2016), pp. 91–124.
- Winter F.E., *Greek Fortifications*, London 1979.